

HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKÎ STATÜSÜ KONVANSİYONU VE YANSIMALARI

Merve AYTAÇ

Araştırma Görevlisi, Süleyman Demirel Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
merveaytac@sdu.edu.tr

Özet

Hazar Havzası dünyanın üçüncü doğal gaz ve petrol rezervidir. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu Hazar'a kıyası olan Rusya ve İran'a, bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan eklenmiş böylece kıyıdaş ülkeler arasında Hazar'ın paylaşımı gündeme gelmiştir. Hazar'da bulunan rezervlerin daha çok kuzey ve orta bölgelerde yer alması nedeniyle hem bu havzanın hem de kaynakların nasıl paylaşılacağı; bu çerçevede de Hazar'ın göl mü yoksa deniz mi olduğu uzun süredir tartışma konusu olmuştur. Kıyıdaş devletler defalarca kez bir araya gelmiş ancak uzlaşa sağlanamamıştır. Fakat Ağustos 2018'de yapılan zirve ile kıyıdaş devletler Hazar'ın statüsü konusunda mutabık kalmış ve bir anlaşma imzalamışlardır. Bu çalışma Hazar'la ilgili süregelen tartışmalar ışığında yapılan konvansiyonun bölgesel yansımalarını ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hazar, Rusya, İran, Enerji, Statü

Abstract

The Caspian Basin is the third biggest reserve of oil and natural gas. Following the collapse of the USSR, Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan were added to littoral states of the Caspian. Thus, sharing of Caspian Basin issue came to the agenda. However, since the reserves place in the north and central part of the basin not only how the basin would be shared but also the status of The Caspian became a conflict issue between five riparian states. The littoral states came together many times however they could not build any consensus on The Caspian Basin. In the last summit held in August 2018, five littoral states agreed on the status of the Caspian and signed a convention related to the status. This study aimed to analyze the regional implications of the convention in the light of historical background.

Keywords: Caspian, Russia, Iran, Energy, Status

Giriş

Dünya'nın en büyük kapalı havzası olarak kabul edilen Hazar Denizi,¹ yalnızca bölgede bulunan enerji kaynakları ile değil, aynı zamanda mevcut enerjinin ulaştırılmasında etkili olan konumu hem jeopolitik hem de jeo-ekonomik öneme sahiptir.

Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsız olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın Havza'da etkin olmaya başlaması ile bölgedeki enerji ve doğal kaynakların paylaşımı kıyıdaş devletler arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde bu paylaşım SSCB ve İran arasında yapıldığı için havzanın paylaşımı bu iki kıyıdaş devlet arasında olmuştur. Ancak kıyıdaş devletlerin sayısındaki artış ile paylaşım prensibi üzerinde anlaşamayan Rusya, İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan uzun süredir devam eden görüşmelerden sonuç alamamıştır. Var olan potansiyeli ile bölge enerji jeopolitiğinde önemli bir konumdadır. Bu nedenle Hazar'ın en adilane şekilde paylaşılması ve ekonomiye kazandırılması hem kıyıdaş hem de bölgeye komşu olan devletler için son derece önemlidir.

Hazar'ın kıyıdaş devletlerce nasıl paylaşılacağına dair uzun bir süredir devam eden görüşmelerden herhangi bir sonuç alınamamıştır. Bu çerçevede ikili görüşmelerin yanı sıra tüm tarafların katıldığı farklı düzeydeki zirvelerde geline nokta Hazar'ın bir deniz olarak mı yoksa bir göl olarak mı değerlendirilmesi hususudur. Devlet Başkanları düzeyinde yapılan son zirvede Hazar'a özel bir statü verilmesi konusunda mutabık kalınsa da bu tüm anlaşmazlıkların çözümlendiği anlamına gelmemektedir. Bu çalışmada Hazar sorununun tarihsel arka planı, kıyıdaş devletlerin yaklaşımları ve son zirvenin yansımaları ele alınacaktır.

¹ Bu çalışmada kullanılan 'deniz' tabiri hukukî bir tanım içermemekle birlikte, bölge için kullanılan tabirdir.

Hazar'ın Statüsü: Göl ve Deniz Kavramları

Hazar'ın göl ya da deniz olarak belirlenmesi bölgede uygulanacak paylaşım prensibinde ve anlaşmaların hukukunda fark yaratmaktadır. Kıyıdaş devletlerin Hazar'ın statüsü konusunda ortak bir görüşe sahip olmamaları nedeniyle çözümsüz kalmıştır. Çünkü her devlet bölgede bulunan kazanımına uygun olarak Hazar'ın bir göl ya da deniz olduğunu iddia etmektedir.

Günümüzde kullanılan ve geçerliliğini koruyan Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 122. maddesinde “açık ve kapalı deniz, iki veya daha çok devlet tarafından çevrili ve diğer bir denize veya okyanusa dar bir geçitle bağlı bulunan veyahut da bütünüyle veya büyük bir bölüm ile iki veya daha çok devletin kara sularından ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, bir deniz havzası veya bir deniz” olarak açıklanmıştır.

Büyüklüğü ve suyunun tuzlu olması ile de deniz olarak değerlendirilen Hazar, aynı zamanda açık denizlere çıkışı bulunmaması nedeniyle göl olarak da addedilir. Fakat Sözleşmenin ilgili maddesindeki tanımlara göre Hazar Havzası açık denizlerle bir bağlantısı bulunmasa bile bir denizdir (Kamal Makili, 2014:33). Ancak bir diğer görüşe göre Karadeniz'e dökülen Don ve Volga nehirleri nedeniyle Hazar kapalı deniz yerine yarı – kapalı deniz olarak değerlendirilmelidir (Zimnitskaya & Geldern, 2011: 4). Böyle bir durumda bu nehirlerin uluslararası su yolu rejimine açılması ve Hazar'a kıyısı olan devletlerin de bu su yollarından geçiş hakları bulunması gerekeceğinden Rusya Hazar'ın yarı – kapalı deniz statüsünde ele alınmasına sıcak bakmamaktadır (Çolakoğlu, 1998: 114). Özellikle Sovyetler Birliği döneminde Hazar 'Sovyet Denizi' olarak anılmış, SSCB'nin sahip olduğu kıyı uzunluğu da göz önünde bulundurularak İran'ın bölgede Sovyetler 'den bağımsız bir politika izlemesi mümkün olmamıştır. Bu bağlamda 1991 yılına kadar iki kıyıdaş devletin himayesinde bulunan Hazar, bölge dışı devletlerin bölgede etkin olmasını önlemek için göl olarak değerlendirilmiştir.

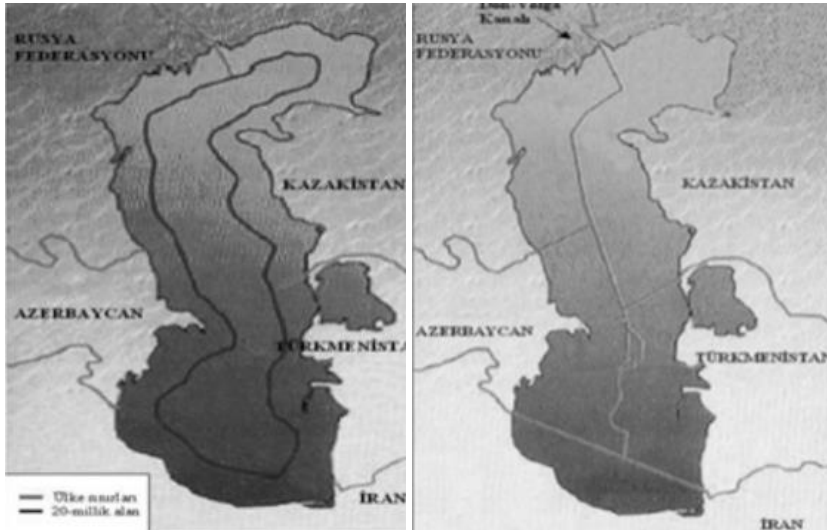
Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bağımsız kıyıdaş devletler olarak Hazar'ı kapalı deniz olarak görmektedir. Bu devletlerin ekonomileri Rusya ve İran'a göre daha fazla hidrokarbon enerji kaynaklarına bağımlıdır. Bu nedenle Hazar Havzası'nın ivedilikle adilane bir şekilde bölüşülmesi ve burada yer alan kaynakların ekonomiye kazandırılması bu üç devlet için önem arz etmektedir.

Hazar'ın coğrafi özellikleri nedeniyle mevcut hukuki kaynaklar uygulanabilir değildir, bu nedenle Hazar'ın bölüşülmesinde üç farklı yaklaşımdan bahsetmek mümkündür. Bunlar deniz ve göl olarak değerlendirilmesi ile farklılık göstermektedir. İlk olarak ortak mülkiyet yani 'Condominium' prensibine göre Hazar göl olarak kabul edilir ve bu çerçevede hiçbir devletin hâkimiyetinde olmadan kıyıdaş devletler yetkilerini birlikte kullanmaktadırlar (Gökçe, 2008: 185). El Salvador, Nikaragua ve Honduras arasında bulunan Fonseca Körfezi de ortak mülkiyet prensibine göre paylaşılmıştır (Rossi, 2017:118).

Rusya, arka bahçesi olan eski Sovyet bölgesindeki etkinliğini ve üstünlüğünü kaybetmemek, Hazar'da yapılacak olan paylaşımda kendi çıkarlarını koruyabilmek ve yeni bağımsız olan üç kıyıdaş ülkenin özellikle enerji alanında Batı ile iş birliğine engel olabilmek için Hazar'ın ortak mülkiyetini savunmaktadır (Madani, 2014:581).

İkinci yaklaşım olan "sektörel bölünme"de ise Hazar deniz kabul edilerek kıyıdaş devletlerin kıta sahanlıkları ve balıkçılık alanlarının belirlenmesi ile paylaşılmaktadır (Rustemova – Demirzhi, 2012:84). Uluslararası hukuka uygunluk ve uygulanabilirlik açısından bu yaklaşımın örnekleri mevcuttur ve çoğu örnekte de orta hat – eşit uzaklık ilkesi uygulanmaktadır (Kodaman, 2002:71).

Son olarak üçüncü yaklaşıma göre Hazar Denizi özel bir statüye sahip olmalıdır. Var olan uluslararası hukuk normları, Hazar konusunda yetersiz kalmakta, bu nedenle Hazar Denizi'nin statüsü belirlenmemektedir (Kepbanov, 1998).

Şekil 1: Hazar'ın Kondominyum ve Sektörel Bölüşülmesi

(Kaynak: Erdoğan, M.Ş. (2014). "Hazar Havzası Enerji Yataklarının Hukuki Statüsünün, Güneydoğu Avrupa Enerji Güvenliğine Etkileri". Hacettepe Üniversitesi)

Rusya ve İran eski iki kıyıdaş devlet olarak Hazar'ın statüsünün tarihsel perspektifte ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda Hazar'la ilgili yapılmış olan anlaşmalara değinmek gerekmektedir.

Tarihte Hazar'ın Statüsü

Hazar'ın statüsü ile ilgili yapılan ilk anlaşma Çarlık Rusya ve Safevi Devleti arasında yapılmış olan 1729 tarihli Reşt Anlaşması'dır (Janusz, 2005: 2). Bu anlaşma ile Rusya bölgede birçok hak etmiştir. Bu dönemde Rusya güneye ilerleyebilmek için İran'ı bölge dışında tutmaya çalışmıştır. Bu çerçevede 1813 yılında imzalanan Gülistan Anlaşması sonucu İran bölgedeki etkinliğini kaybetmiştir (Oruç, 2014:86). 1828 tarihinde Çarlık Rusya ve İran arasında yapılan Türkmençay Antlaşması'na göre ise Hazar'da sadece Rus savaş ve ticaret gemileri bulunabilecektir. Böylece 1917'de Çarlık Rusya'sının yıkılmasına kadar olan sürede Rusya Hazar'da tek başına hakimiyet kuracaktır (Rustemova – Demirzhi, 2012:83).

1917'de Çarlık Rusya'sının yıkılması ile birlikte Bolşevik İhtilali'nden önce yapılan tüm anlaşmalar geçerliliğini kaybetmiştir. Bu çerçevede 26 Şubat 1921 tarihinde Sovyetler Birliği ile İran arasında Hazar'ın durumuna Moskova anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile birlikte İran Hazar'da ticaret ve savaş gemisi bulundurabilme hakkı elde etmiştir (Gökçe, 2008:185). 25 Mart 1940'ta yapılan Tahran Anlaşması ile İran'ın bölgedeki hakları tekrar düzenlenmiş ve Hazar'ın bir Sovyet - İran Denizi olduğu belirtilmiştir (Folger, 2003: 534).

Bu anlaşmalar Hazar'la ilgili genel düzenlemeleri içermekte ve Hazar'ın göl mü yoksa deniz mi olduğu hakkında bu metinlerde açıkça bir hüküm bulunmamaktadır. 1991'e kadar olan süreçte Sovyetler Hazar'daki faaliyetlerini sürdürmüş ve İran' dan herhangi bir itiraz ile karşılaşmamıştır. Temelde Sovyetler Birliği'nin Hazar'a yaklaşımı bölgede üçüncü bir devle tin varlığını engellemek üzerine olmuştur. Fakat Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın kıyıdaş devletler olarak ortaya çıkması Hazar'ın statüsü sorununu meydana getirmiştir. Bu bağlamda beş kıyıdaş devletin bir araya gelerek Hazar'ın statüsü konusunda mutabık kalmaları gerekmektedir.

1994'e kadar bu yeni devletler ekonomik ve siyasi problemleri ile ilgilendikleri için 1991'den bu tarihe kadar Hazar bir sorun olarak görülmedi. Ayrıca 1991 tarihli Alma-Ata Deklarasyonu'na göre Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan; Sovyet Birliği tarafından imzalanmış olan anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getirmeyi taahhüt etmişlerdir. Böylece bu devletler Hazar'la ilgili anlaşmaları imzalamamalarına rağmen bu anlaşmalar geçerliliğini koruyacaktır (Poyraz, 2011: 38).

Ancak bu yeni bağımsız devletler sahip oldukları petrol ve doğalgazı ithal ederek hem ekonomik hem de siyasi bağımsızlıklarını koruyabilmek adına batılı şirketlerle iş birliği yapmak istemektedirler. Bu devletlerden Azerbaycan'ın 20 Eylül 1994 tarihinde yapmış olduğu "Asrın Anlaşması" Hazar'ın statüsüne ilişkin ilk kriz olmuştur. "Hazar Denizi'nin Azerbaycan Sektöründe Azeri, Çırağ ve Güneşli Petrol Yataklarının Ortak Kullanımı ve

Bölümü Başlıklı Uluslararası Anlaşmayı” olarak da anılan bu anlaşma ile söz konusu şirketlerin enerji yatırımlarının önü açılmıştır (Rustemova – Demirzhi, 2012: 83).

Rusya ise bu anlaşmanın geçerli olmadığını, Hazar’ın açık deniz olmaması nedeniyle uluslararası deniz hukuk düzenlemelerinin uygulanamayacağı belirtmiştir. Bu çerçevede Rusya, Hazar’ın statüsü konusunu Birleşmiş Milletler’ e taşıyan ilk devlet olmuş ve Hazar’ın statüsünün belirlenmesi için Genel Kurul’da bir oturum düzenlenmesini önermiştir. Böylece 1991’den itibaren paylaşılamayan Hazar’da statü sorunu ortaya çıkmıştır (Kocaman, 2018:102). Petrol ve doğalgaz zengini Hazar’ın adilane paylaşımı ve statüsü konusunda kıyıdaş devletler ortak bir tutum sergileyememiş, bölgede çıkar çatışması süregelmiştir.

Kıyıdaş Devletler ve Hazar’a Bakış Açıkları

Rusya Federasyonu

Hazar, sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından dünyanın üçüncü büyük rezervine sahiptir (Yalçınkaya, 2006: 45). Petrol ve doğalgaz ithalatçısı olan Rusya için Hazar’ın önemi oldukça yüksektir. Bu çerçevede kıyıdaş devletlerin dışında herhangi bir bölge dışı devletin bölgede etkin olmasını istemeyen Rusya, Hazar’ın bir deniz değil bir göl olduğunu savunmakta ve Hazar’ın ortak mülkiyet yönetimine göre bölünmesini istemektedir. Rusya, yayınladığı 5 Ekim 1994 tarihli bildiriye Hazar’da beş kıyıdaş devletin dışındaki faaliyetleri tanımayacağını belirtmiştir (Mehdiyoun, 2000:185).

Rusya’nın bu bildiriye yayınlamasındaki en önemli etken şüphesiz ki Azerbaycan’ın Batı Konsorsiyumu ile yaptığı anlaşmadır. Rusya’nın Hazar politikasının iki dinamiği vardır. Birinci olarak Hazar Rusya’nın eski Sovyet alanı olan arka bahçesinin bir parçasıdır. Buradaki yeni devlet de Sovyetler Birliği’nin eski üyeleridir. Bu nedenle Rusya bölgede sahip olduğu üstünlüğünü kaybetmek istememektedir. Özellikle SSCB’nin dağılması sonrası Rusya kendisini bölgesel bir güç olarak görmekte ve arka bahçesinde

etkin olacak başka bir gücün olmasına karşı çıkmaktadır. İkinci olarak ise Rusya Orta Asya enerji hatları üzerinde sahip olduğu kontrolünü muhafaza etmek istemektedir (Oruç, 2014:89). Rusya Hazar'da bulunan rezervlerin batılı şirketlerce dağıtımına karşı çıkmaktadır. Çünkü Rusya Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın batılı petrol şirketlerini yatırım konusunda teşvik etmesi ile enerji tekeli zayıflayacağından endişe etmektedir.

Rusya 1994 yılına kadar olan sürede beş kıyıdaş ülke arasındaki eşit paylaşımına karşı çıkmıştır. Fakat Azerbaycan ve Kazakistan'ın batılı şirketlerin yatırımlarına sıcak bakarak Batı ile iş birliği yapması Rusya'nın Hazar tutumunda değişikliğe neden olmuştur. 1994 sonrasında eşit paylaşımından su yüzeyinin ortak kullanımı ve deniz yatağının orta hat prensibine göre paylaşımını savunmaktadır (Oğan, 2005). Rusya'nın bu değişimindeki en önemli sebep kendisine düşecek alanda rezervlerin az olması; Azerbaycan ve Kazakistan'ın ise sahip olacakları enerji kaynakları ile kendisine alternatif olma ihtimalidir. Bu çerçevede beş kıyıdaş devlet ile ortak bir anlaşma yerine kıyıdaşlarla ikili anlaşmalar yapmayı tercih eden Rusya 1998'de Kazakistan, 2001'de de Azerbaycan ile uzlaşmaya varmıştır (Kodaman, 2002:73).

Azerbaycan

Azerbaycan da Rusya gibi Hazar'ın göl olduğunu savunmaktadır. Buna göre Hazar iki şekilde paylaşılacaktır: Ortak Mülkiyet ya da sektörel bölünme. Azerbaycan Hazar'ın su yüzeyinin sektörel bölünmesini, gemicilik, balıkçılık, çevre gibi alanlarda ortak kullanımı desteklerken, deniz dibinin kıyıdaş devletlerce paylaşılması ve bu devletlerin kendi alanlarında egemenlik yetkilerini kullanabilmelerini savunmaktadır. Buna göre Hazar kıyısının %29'u Kazakistan, %22'si Türkmenistan, %19'u Azerbaycan, %16'sı Rusya ve %14'ü İran hakimiyetinde olacaktır (Yolcu, 2014:20).

Azerbaycan'ın Hazar konusundaki ikinci görüşü ise Hazar'ın açık deniz olarak kabul edilmesidir. Böylece Hazar'ın paylaşımında 1982

tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesi uygulanabilecek ve kıyıdaş devletler 12 millik karasuları, kıta sahanlığı ve kendi ekonomik bölgesine sahip olacaktır. Bu bağlamda, Azerbaycan için Hazar'ın göl ya da deniz olmasından çok kendi münhasır yetkilerinin tanınacağı egemenlik alanının belirlenmesi önem arz etmektedir (Çolakoğlu, 1198: 114).

Türkmenistan

Türkmenistan yeni bağımsız bir devlet olmasına rağmen sahip olduğu rezervler nedeniyle bölgede önemli bir aktördür. Ancak Hazar'la ilgili tutumu belirsiz ve değişken olmakla beraber Hazar sorununun çözümü ile uluslararası piyasa da daha aktif bir rol alacağı düşünülmektedir. Enerji kaynakları açısından beş kıyıdaş ülke arasında üçüncü sırada yer almaktadır (Kaliyeva, 2004:4). Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bağımsız olan Türkmenistan sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervlerinin potansiyelinin geç farkına varmıştır. Bunda en önemli faktör bu rezervlerin dağıtımında kullanılan boru hatlarının Rusya'dan geçmesi nedeniyle Rusya'ya olan bağımlılığıdır.

Türkmenistan 1997'e kadar Rus ve İran görüşünü desteklemekteydi ve Hazar'ın statüsü belirleninceye kadar 1921 ve 1940 tarihli anlaşmaların uygulanması taraftarıydı. Ancak 1997 yılında Azeri ve Çıraklı'nın Türkmenistan ve Azerbaycan arasında sorun olması ile birlikte Türkmenistan bu fikirden uzaklaşmıştır. Azerbaycan'la olan anlaşmazlık nedeniyle İran ile yakınlaşırken öte yandan Hazar'ın BMDHS'ne göre paylaşılmasını istemektedir (Kocaman, 2018:109). Bu bağlamda Hazar'ın statüsü konusunda Türkmenistan ve Azerbaycan aynı görüşe sahiptirler.

Kazakistan

Hazar'a kıyıdaş devletler arasında en uzun kıyı şeridinde sahip olan Kazakistan Hazar'ın deniz olarak kabul edilmesi ve bu çerçevede BMDHS prensibine göre paylaşılması gerektiği görüşünü savunmaktadır (Mehdiyoun, 2000: 187). Hazar'ın kuzeyinde ve ortasında bulunan kaynaklara kıyı şeridi ve konumu nedeniyle

olarak en yakın olan devlet Kazakistan'dır. Hazar gölü olarak kabul edildiği takdirde ortak mülkiyet prensibine göre paylaşım yapılacaktır ve %29'luk paya sahip olan Kazakistan'ın payı %20'ye düşecektir. Oysa Hazar denizi olarak kabul edildiğinde Kazakistan'ın rezervlerden alacağı pay ortak mülkiyet prensibine göre alacağı paydan çok daha fazla olacaktır. Bu nedenle Kazakistan da Azerbaycan gibi gölü ya da deniz olmasından daha Hazar'da kendi egemenlik haklarının belirlenmesini önemsemektedir.

İran

İran Sovyetler Birliği ile yapmış olduğu 1921 ve 1940 anlaşmaları ile Hazar'da ticaret ve savaş gemisi bulundurabilme hakkını elde etmiştir. Bu anlaşmalar ortak kullanım prensibine göre imzalandığı için İran Hazar'daki paylaşımın bu prensibe göre yapılması gerektiğini savunmaktadır (Lelyved, 2000). Rusya'nın 1998 yılında Kazakistan ve 2001 yılında Azerbaycan ile imzalamış olduğu anlaşmaları tanımadığını belirten İran sektörel bölünmeye şiddetle karşı çıkmaktadır. Ortak mülkiyet prensibine göre bölüşmeyi savunan İran sektörel bölünmede %14 olan payını eşit bölünme ile %20'ye çıkarmayı planlamaktadır. Ayrıca tarihsel arka planda Hazar'ın Sovyet- İran denizi olduğunu öne sürerek Hazar'da belirleyici olan iki devletin İran ve Rusya olduğunu diğerlerinin ise alınan karara uymaları gerektiğini belirtmektedir (Oğan, 2005).

İran'ın Hazar politikasında iki belirleyici faktörden bahsetmek mümkündür. İlk olarak ABD ambargosu altında bulunan İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan aracılığıyla ABD'nin Hazar'da etkin olmasını istememektedir (Kaliyeva, 2004:5). İkinci olarak ise Hazar'daki mevcut enerji kaynakları daha çok Hazar'ın orta ve kuzey bölgesinde bulunmaktadır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın aksine Rusya ve özellikle İran bu rezervlere uzak kalmaktadır. Öyle ki sektörel bölünmede bu rezervler çoğunlukla üç kıyıdaş devletin alanında kalacağından İran ortak paylaşım prensibini desteklemektedir (Kodaman, 2002:76). Bu çerçevede karşımıza beş kıyıdaş ülkenin savunduğu beş paylaşım planı çıkmaktadır. Bunlar:

- Hem deniz yatağını hem de deniz yüzeyini ortak mülkiyet kabul eden Hazar kondominyumu,
- BMDHS'ne göre yapılacak olan paylaşım,
- Her kıyıdaş devletin %20'lik paya sahip olacağı eşit paylaşım,
- Eski Sovyet haritalarında ve anlaşmalarında yer alan paylaşım,
- Deniz yüzeyinin ortak paylaşımı ve deniz dibinin BMDHS'ne göre paylaşımıdır (Madani, 2014:581).

Hazar Denizi Sorununu Çözmeye Yönelik Adımlar

Kıyıdaş devletler için Hazar Denizi son derece önemlidir. Rusya ve İran tarihsel olarak Hazar'da etkin devletler olarak; Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ise yeni bağımsız devletler olarak Hazar'a ihtiyaç duymaktadırlar. Ancak 1991 sonrasında beş kıyıdaş devlet sorunun çözümünü ikili anlaşma ve görüşmelerde aramışlardır. Hazar'la ilgili en önemli sorun deniz ya da göl olup olmaması değil Hazar'ın ne şekilde paylaşılıp ekonomiyeye kazandırılacağıdır.

Orta Hat üzerinde anlaşan Azerbaycan ve Kazakistan 1997 yılında bir anlaşma imzalamış, aynı yıl benzer bir anlaşmayı Türkmenistan ile de hayata geçirmiştir. Bu üç kıyıdaş devletin uzlaşısı sağlaması üzerine Rusya Hazar politikasında daha ılımlı bir tutum sergilemeye başlamış ve 2003 yılında Azerbaycan ve Kazakistan ile orta hat prensibine dayalı bir anlaşma imzalamıştır (Oruç, 2014:95).

Hazar Denizi'nde anlaşmazlıkların çözümü ve statünün belirlenmesi amacıyla oluşturulan komisyon defalarca kez bir araya gelmiş ancak görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. Ayrıca Hazar konusu kıyıdaş devletlerin farklı düzeydeki temsilcileri ve uzmanlardan oluşan çalışma gruplarında da ele alınmıştır. Son olarak görüşmeler 2002 yılından itibaren devlet başkanları düzeyinde yapılmaktadır.

Bu zirvelerden ilki 23 Nisan 2002 tarihinde Türkmenistan'da yapılmıştır. Zirvede İran'ın uzlaşmaz tavrı neticesinde ortak bir bildirme imzalanamamıştır (Kaskabayeba, 2016). İkinci zirve 16

Ekim 2007'de İran'da düzenlenmiştir. Burada tüm devletler olası bir savaş durumunda Hazar'da beş devlet dışında herhangi bir askeri varlığın bulunmayacağı konusunda mutabık kalmışlardır (Hacıoğlu, 2007). İmzalanan bildiri tüm kıyıdaş devletlerce imzalanan ilk belgedir. Üçüncü zirve, 18 Kasım 2010'da Azerbaycan'da tüm kıyıdaş devlet başkanlarının katılımı ile gerçekleşmiştir. Bu zirvede terör, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı, yasadışı göç, çevre gibi konularda iş birliği sağlanmıştır. Ayrıca Hazar'da her türlü yabancı varlığın bulunması tüm kıyıdaşlarca reddedilmiştir. Bu çerçevede Bakü'de "Hazar Denizi'nde Güvenlik İşbirliği" anlaşması imzalanmıştır (Aydın, 2018). Dördüncü zirve 29 Eylül 2014 tarihinde Rusya'nın Astrahan şehrinde düzenlenmiştir. Tüm kıyıdaş devletler Hazar'ın statüsü hakkında büyük oranda uzlaşa sağlamış, buna göre kıyı şeridinden 15 mil kadar olan mesafe her devletin münhasır egemenlik alanı olacaktır. Ayrıca 15 milden sonraki 10 mil de balıkçılık alanı olarak belirlenecektir ve bu sınırların ortasında kalan bölge ortak alan olarak kabul edilecektir (Kaskabayeba, 2016). Büyük ölçüde uzlaşya varılan Hazar Beşlisi Zirvelerinin son ayağı ise 12 Ağustos 2018 tarihinde Kazakistan'ın Aktau şehrinde gerçekleşmiştir. Bir önceki zirvede kabul edilen işbirliği ve Hazar'ın paylaşımına yönelik uzlaşya bu zirvede tekrar kabul edilerek "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konvansiyonu" imzalanmıştır (Anadolu Ajansı, 2018).

Hazar Denizi'nin Hukukî Statüsü Konvansiyonu

Yaklaşık 22 yıldır devam edilen müzakereler sonucunda imzalanan konvansiyon Hazar'ın statüsünün belirlenmesi ve paylaşımındaki belirsizliklerin ortadan kalkması için hem kıyıdaş hem de bölge devletleri açısından son derece önemlidir. 50 milyar varil petrol ve 9 trilyon m³ doğalgaz rezervinin bulunduğu tahmin edilen Hazar, bu kaynakların uluslararası ekonomiye kazandırılması, bölge devletlerinin kalkınması açısından uzun yıllardır uluslararası gündemdeki yerini de korumaktadır (Anadolu Ajansı, 2018).

Şekil 2: Hazar Denizi'nin Hukukî Statüsü Konvansiyonu'na göre Hazar Denizi'nin Paylaşımı

(**Kaynak:** Konur Alp Koçak, TASAV Dış Politika Araştırmaları Merkezi. Analiz No: 16. <https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasi-yansimalari.html>).

Konvansiyon'da bir önceki zirvede tüm devletlerin anlaştığı konular tekrar belirtilmiş ve imza altına alınmıştır. Buna göre;

- Hazar uluslararası hukuka uygun bir şekilde özel statüye sahip olacaktır. Bu çerçevede 'deniz' ibaresi kullanılsa da BMDHS'i uygulanmayacak ve derinliği göl olarak değerlendirilecektir (Md.1).
- Kıyıdaş devletler haricinde hiçbir askeri varlık bulunamayacak ve savaş zamanında kıyıdaş devletlerden biri başka bir askeri güce kendi sahasını açmayacaktır (Md. 3).

- Kıyıdaş devletlerin Hazar'daki münhasır egemenlik alanları kıta sahanlığı ve hava sahasından oluşmaktadır (Md. 5).
- Kıyıdaş devletlerin karasuları 15 deniz milini geçemeyecek şekilde belirlenecektir (Md. 6).
- Kıta sahanlığının belirlenmesinde uluslararası hukukta yer alan ilke ve normlar uygulanacaktır (Md. 7).
- Balıkçılık alanı 15 deniz milinden başlayarak 10 millik alan olarak tespit edilecektir (Convention on the Legal Status of the Caspian Sea, Md. 8).

Sonuç

12 Ağustos 2018 tarihli Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konvansiyonu beş kıyıdaş devletin uzlaşısı sağlaması açısından şüphesiz ki oldukça önem arz etmektedir. Büyük bir heyecanla karşılanan anlaşma daha önce üzerinde anlaşılan Hazar'ın özel bir statüye sahip olduğunu teyit etmiştir. Bu çerçevede yıllardır süregelen paylaşımdaki anlaşmazlık Hazar'ın deniz mi yoksa göl mü olduğu sorusu etrafında olmuş, ancak gelinen noktada Hazar ne deniz ne de göl kabul edilmiştir.

Her kıyıdaş devletin Hazar'a ilişkin tutumu farklılık göstermekte olduğu için Hazar'ın statüsünün belirlenmesi tüm anlaşmazlıkların çözümü için yeterli değildir. Hâlâ deniz mi göl mü konusundaki tartışmalar devam etmekte; dipteki ve yüzeydeki sınırların nasıl belirleneceği net değildir.

Özellikle Hazar'ın diğer askeri güçlere kapatılmasının özellikle Rusya için anlaşmanın kazanımı olduğunu söylemek mümkündür. Rusya 3. Madde ile arka bahçesi olarak gördüğü Hazar'da muhtemel ABD ya da NATO varlığını engellediğini düşünmektedir. Bu da Hazar'da Rusya ve müttefiklerinin olası bir savaş durumunda avantajlı hale geçeceğini göstermektedir.

Konvansiyonda Hazar'ın ortasında bulunan rezervlerin çıkarılması, işletilmesi ve dağıtılması konusunda ortak mülkiyet prensibinin kabulü yine Rusya tarafından olumlu karşılanmıştır.

Böylece Rusya Hazar'da sıcak bakmadığı faaliyetlerin Batılı şirketlerce yürütülmesini engelleyebilecektir.

Öte yandan İran, Konvansiyonu imzalamasına rağmen hâlâ itirazda bulunmaktadır. Zirve sonrasında Ruhani'nin yapmış olduğu Hazar'daki durumun ikili anlaşmalarla tekrar değerlendirilmesi gerektiği yönündeki açıklamaları İran'ın Hazar konusundaki tutumunu değiştirmedeğini göstermektedir.

Bu konvansiyonla Hazar'ın statüsü sorun olmaktan çıkmışsa da birçok anlaşmazlık devam etmektedir. Hazar'ın yüzeyi deniz prensibine göre paylaşılırken dibi göl esasına göre paylaşılmıştır. Bu çerçevede süregelen statü belirsizliği ortadan kalkmasına rağmen Hazar'da ekonomik ve ticarî sorunların kısa vadede çözülemeyeceği görülmektedir. 2002 yılından 2018 yılına kadar geçen süreçte Hazar tüm kıyıdaş devletlerin katılımı ile gerçekleşen zirvelerde ele alınmasına rağmen tekrar ikili görüşme anlaşmalarla kalıcı çözüm aranmaktadır. Değişen uluslararası konjonktür; Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın Batı ve Rusya ile ilişkileri Hazar'daki durumu etkilerken yaptırımlarla karşı karşıya olan İran yapılacak paylaşımında büyük bir pay almak ve ekonomisini düzeltmek amacındadır.

Kaynakça

- Anadolu Ajansı. (2018). *5 Ülke Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konusunda Anlaştı*. <https://www.diplomatikstrateji.com/hazar-enerji-denizinin-statu-sorunu/> (Erişim: 16.11.2018).
- Aydın, Y. (2018). *Hazar Enerji Denizi'nin Statü Sorunu*. Diplomatik Strateji. <https://www.diplomatikstrateji.com/hazar-enerji-denizinin-statu-sorunu/> (Erişim: 16.11.2018).
- Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi*, (1982). UNIC, Ankara. http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/denizhukuku.pdf (Erişim: 27.10.2018).
- Convention on the Legal Status of the Caspian Sea*, (2018). <http://en.kremlin.ru/supplement/5328> (Erişim: 27.10.2018).
- Çolakoğlu, S. (1998). *Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 53 (1-4): 107-122.

- Erdoğan, M. Ş. (2014). *Hazar Havzası Enerji Yataklarının Hukuki Statüsünün, Güneydoğu Avrupa Enerji Güvenliğine Etkileri*. Hacettepe Üniversitesi <https://slideplayer.biz.tr/slide/2584228/> (Erişim: 20.11.2018).
- Folger, J. M. (2003). *A Proposal to End The Stalemate in the Caspian Sea Negotiations*. Ohio St. J. Disp. Reso, 18, 529-562.
- Gökçe, M. (2008). Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresine Yaşanan Rekabet. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(3).
- Hacıoğlu, N. (2007). Hazar Beşlisi. *Hürriyet*, 17.10.2007. <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/hazar-beslisi-7498699> (Erişim: 22.11.2018).
- Janusz, B. (2005). *The Caspian Sea Legal Status and Regime Problems*. Stiftung Wissenschaft und Politik, Russia And Eurasia Programme (REP BP 05/02).
- Kaliyeva, D. (2004). *The Geopolitical Situation in The Caspian Region*. Unisci Discussion Papers. Kazakhstan Institute For Strategic Studies. <https://www.ucm.es/data/cont/media/www/pag-72537/Dinara.pdf> (Erişim: 20.11.2018).
- Kamal Makili, A. (2014). Caspian Sea and Its International Legal Status. The Caspian Sea Chessboard: Geo-Political, Geo-Strategic And Geo-Economic. <https://www.ispionline.it/it/pubblicazione/caspian-sea-chessboard-geo-political-geo-strategic-and-geo-economic-analysis-11258> (Erişim: 21.11.2018).
- Kaskabayeba, D. (2016). *Hazar Denizinin Hukuki Statüsü*. Sahipkiran Stratejik Araştırmalar Merkezi, SASAM. <http://sahipkiran.org/2016/02/10/hazar-denizinin-hukuki-statusu/> (Erişim: 05.11.2018).
- Kepbanov, Y. A. (1998). The New Legal Status of the Caspian Sea is the Basis of Regional Cooperation and Stability. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 2(4): <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/YOLBARS-A.-KEPBANOV.pdf> (Erişim: 18.11.2018).
- Kocaman, M. E. (2018). Hazar Havzasının Hukuki Statüsü. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(1): 99-114 <http://dx.doi.org/10.18354/esam.387714> (Erişim: 13.11.2018).
- Koçak, K. A. (2018). *Hazar Denizi'nin Statüsüne Dair Anlaşma ve Olası Yansımaları*. TASAV Dış Politika Araştırmaları Merkezi. Analiz No: 16. <https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasi-yansimalari.html> (Erişim: 12.11.2018).

- Kodaman, T. (2002). *Azerbaycan Petrollerinin Uluslararası Politikadaki Önemi ve Türkiye*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lelyved, M. (2000). Russia: Russia: Iran Disputes Legal Status Of Caspian Sea Oil. *RFE / RL Report*. 8 August 2000. <https://www.rferl.org/a/1094510.html> (Erişim: 20.11.2018).
- Madani, K. (2014). *Social Planner's Solution for the Caspian Sea Conflict*. Group Decis Negot, C.23.
- Mehdiyoun, K. (2000). Ownership of Oil and Gas Resources in the Caspian Sea. *The American Journal of International Law*, 94(1): 179-189. doi:10.2307/2555242
- Oğan, S. (2005). *Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü*. TURKSAM. <http://www.turksam.org/tr/a153.html> (Erişim: 27.10.2018).
- Oruç, T. Ç. (2014). *Kıyıdaş Devletlerin Talepleri Çerçevesinde Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Paylaşılması Sorunu*. BİLGESAM. <http://www.bilgesam.org/incele/1635/-hazar%C2%92in-hukuki-statusu-ve-paylasilmasi-sorunu/#.VTa0o9Ltmko> Erişim Tarihi: 18.11.2018.
- Poyraz, Y. (2011). Hazar'ın Hukuki Rejimine İlişkin Sorunlar ve Kıyıdaş Devletlerin Çözüm Çabaları. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 7(28):27-55.
- Rossi, C. (2017). The Gulf of Fonseca and International Law: Condominium or Imperial Anticolonialism? *Jus Gentium: Journal of International Legal History*, 3(1): 115-153.
- Rustemova-Demirzhi, S. (2012). Strategic Games Over the Caspian. *The Caucasus & Globalization*, 6 (4): 82-86.
- Yalçınkaya, A. (2006). *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler Etnik Düşünden Küresel Kördüğüme*. Ankara: Lalezar Kitabevi.
- Yolcu, T. (2014). Hazar Bölgesinin Hukuki Statüsü Sorunu ve Türkiye'nin Bölgeye Yönelik Siyaseti. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM – UHAD)*. Sayı:2.
- Zimnitskaya, H. & Geldern, J. (2011). Is the Caspian Sea a Sea; and Why Does it Matter?. *Journal of Eurasian Studies*, 2(1): 1-14.